

Sergej Lebedev, BelGu, Belgorod, Ruska Federacija
Viktor Baharev, GOU VPO Šuhova, Belgorod, Ruska Federacija
Mirko Blagojević, IDN, Beograd, Srbija

SOCIOLOGIJA RELIGIJE U SAVREMENOM KONTEKSTU

SOCIOLOGY OF RELIGION IN THE PRESENT CONTEXT

ABSTRACT The article is devoted to the clarifying of the subject sociology of religion in the modern conditions. The authors note three basic trend of social changes, which are the most significant for the sociological studying of the religious phenomena and processes: the increasing role of the cultural dimension; the increasing importance of the specific contexts and the reflexivity of the religion and society. the Religious and cultural aspects of the subject field of the sociology of religion are Clarified and correlated . The thesis of the modeling function of the sociology of religion in its relationship with the reflective function is Proposed.

Key words: sociology of religion, modernity, methodology, culture, reflection.

APSTRAKT Ovaj prilog je posvećen preciznom određenju predmeta sociologije religije u savremenim uslovima. Autori ukazuju na tri osnovna trenda društvenih promena, značajnijih za sociološko proučavanje religije i savremenih religijskih procesa: radi se o trendovima porasta uloge kulture u društvu, značajnosti specifičnog društvenog konteksta i refleksivnosti religije i društva. Preciziraju se i dovode u vezu religijski, kulturni i religijsko-kulturni aspekti predmeta sociologije religije. Postavlja se i teza o modelirajućoj funkciji sociologije religije i povezanosti sa njenom refleksivnom funkcijom..

Gljučne reči: sociologija religije, savremenost, metodologija, kultura, refleksija.

Savremena sociologija religije se nalazi u novoj etapi svoga razvoja povezanoj sa očiglednim izazovima koji poslednjih godina i decenija ne dolaze samo spolja, iz sfere socijalnih promena nego i iznutra, proizlazeći iz potrebe refleksivnog preispitivanja istraživačkih strategija i svojstava. Kao što tačno primećuje Mihael Smirnov „u celokupnoj svojoj istoriji sociologija religije je periodično 'uključivala mehanizam' samorefleksije čiji su rezultati pregledni tekstovi u kojima je opisivan već pređeni naučni put, problemi i dostignuća kao i sporna mesta sociološkog istraživanja uzajamne veze religije i društva“ (Смирнов, 2012:7). U tom smislu ovaj članak je takođe pokušaj doprinosa samorefleksiji u jednoj naučnoj grani istraživanja upravo u uslovima očiglednih aktuelnih društvenih promena.

Predmet izučavanja sociologije religije je svakako višestran pa zahteva ne samo preciziranje tendencija u religijskim promenama nego i sistematizaciju pitanja o jedinstvenim uzrocima ovih tendencija. Precizno određenje naučne sfere povezano je pre svega s objašnjenjem metodoloških okvira naučnih istraživanja. Radi se, prema tome, o „sociologiji religije u okviru aktuelne dinamike društvenih promena“ i samim tim ne toliko o strukturalnom koliko o

dubljem, sistematskom definisanju problema. Rešavanje strukturnih pitanja ograničeno je nalaženjem postojanja uzajamnosti religioznih, duštvenih i kulturnih fenomena, njihovim posmatranjem u „mirovanju“ i „kretanju“, tj. bez specifičnosti njihovog međusobnog prelamanja na drugim nivoima i bez uzročno-posledičnih veza. Sistematski problemi pak su neposredno povezani sa otkrivanjem kategorija „kontekst“ i „proces“ i izgradnjom kako pojmovnog aparata tako i metodološkog pristupa sociologije religije.

To pokazuje izučavanja svake složene religiozne situacije (Лопаткин, 2004) koja naravno, zahteva rešavanje kompleksnih pitanja svih faktora koji je čine, uključujući razmatranje pretpostavki, nastanka, promena i razvoja bilo koje pojave u vezi svetonazora, teorijskog ili praktičnog interesa. Apriorni interes sociologije religije jeste u postojanom naporu uloženom prema određenju predmeta istraživanja, ciljeva, zadataka i funkcija. U krajnjem slučaju predmet sociologije religije se u ovom kontekstu može odrediti kao pokušaj otkrivanja preovlađujućeg ponašanja ličnosti kao uslova postojanja društva. Osnovni trendovi, koji obrazuju kontekst religijskih manifestacija u savremenom društvu i koje je nemoguće ignorisati u stvaranju strategije razvoja sociologije religije kao grane sociološkog saznanja, jesu sledeći:

- 1) porast i funkcionalna značajnost kulturne dimenzije u društvenom i religioznom životu. Kao što ističu vodeći evropski sociolozi „iako je prilično teško precizno odrediti savremeni odnos kulture i religije, ove pojave predstavljaju jednu od najvažnijih turbuletosti savremenog društva (Knoblauch, 2011: 367);
- 2) porast metodološkog značaja kontekstualnih specifičnosti opšteg: „religijske univezalije su apstrakcije a istovremeno određene, društveno efektivne religije predstavljaju lokalizovne konkretnosti globalnih univerzalija“ (Beyer, 2003: 367);
- 3) refleksivnost društva i religije: „samorefleksivnost savremenosti, sa jedne i samorefleksivnost religije sa druge strane su dve demenzije ideje o postsekularnom društvu“ (Позати, 2014: 284-285).

Čini nam se da prvi „kulturni“ trend društvenih promena igra određujuću ulogu i u izvesnom smislu određuje druga dva. Upravo kulturni kontekst određuje lokalizaciju religijskih univerzalija i zato kulturni sadržaj predstavlja instrument refleksije. Razmatranja u sociološkom ključu podrazumevaju ne samo „čist“ religijski kontekst nego i kulturni, religiozno-kulturni i kulturno-religiozni. Jasno je da se ovde radi o određenju socijalne osnove na kojoj počiva dodir i koegzistencija ličnog, (svetonazornog) religioznog i kulturnog prostora a posebno objašnjenje stepena i karaktera socijalne uzajamne veze među njima. Na najopštijem nivou radi se o sposobnosti sagledavanja uzajamnosti makro i mikrosocioloških pojava. Ako sve ovo imamo na umu, možemo da predložimo strateške prioritete sociološkog istraživanja religije:

- sa religijskog aspekta, predmet sociologije religije tradicionalno predstavlja istraživanje slaganja vrednosti pojedinca (ličnosti) sa potrebama društva – prvenstveno uticaja pomenutog slaganja na ponašanje društvenog subjekta.

U prvom planu je ovde potencijalna vrednosna skala ličnosti i njene manifestacije u stvarnom ponašanju ljudi (Каргина, 2014: 134-148; Пруцкова, 2012). Posebno je interesantno istraživanje ličnih religioznih i duhovnih vrednosti u korelaciji sa motivacijom kao glavnim faktorom ponašanja. Ističemo da u sociologiji ostaje otvoreno opšte pitanje o odnosu vrednosnih regula i faktičkih imperativa ponašanja (Smith-Lovin, 2007);

- u tom smislu istraživački program Maksa Vebera ne samo da čuva, nego moguće i povećava svoju aktuelnost. Istraživanje tipologije vrednosti a posebno religijskih (Лебедев, Бахареv, 2009) ne samo da je plodotvorno za sociologiju religije nego i za druge discipline povezane sa njom kao što su: sociologija ličnosti (Davie, 2014: 17), kulture (Дубин, 2007), duhovnog života (Тощенко, 2008), sociologija organizacije (Дятченко, Лебедев, Сухоруков, 2012).
- sa kulturološkog aspekta predmet sociologije religije određen je postojanošću brojnih izražajnih formi religijskih ideja koje ne treba ubrajati u oblast stereotipnih predstava. Naravno, ovde nije reč o „izgonu“ religijskih ideja iz kulture nego o utvrđivanju specifičnosti religijskih ideja, određenim njihovim izdvajanjem u okviru kulturnog prostranstva, neposrednom ili posrednom uticaju na ljudsko ponašanje preko usvojenog svetonazora. Pored toga, ne postoje samo teorijski razlozi nego i praktični interesi za istraživanjem tzv. „masovne svesti“, koja ulazi u pojmovni aparat brojnih istraživača u njihovom pokušaju da preciziraju njene ontološke koordinate (Тощенко, 2008) kao što postoje i pokušaji određenja polaznih tačaka društvenog funkcionisanja religijskih ideja kao stereotipa (Дубин, 2007).

Dosada rečeno ne znači svodenje sociologije religije na istraživanje svetonazornog odgovora na transcendentno pitanje „Verujete li u Boga?“ niti na objašnjenje determinističke osnove tih odgovora. Savremena sociologija religije treba da bude sposobna da odgovori na pitanje: koji je svetonazorni osnov ponašanja ljudi, koji su religiozni i duhovni koreni te osnove i pored toga, kakve su specifične predstave lokalnog kulturnog kruga? (Крупкин, Лебедев, 2013). Posebno se ovde može govoriti o proširenju predmeta sociologije religije uopšte. Postaje sve jasnija nepochodnost da se pitanje „kako“ zameni preciznijim i celishodnijim pitanjem „zašto“. Istina, mnoga sociološka istraživanja nisu ništa drugo no pokušaj odgovora na pitanje: zašto se čovek ponaša na ovaj a ne na neki drugi način? Veberovski problem smisla društvenog delanja potvrđuje apriornu integralnost predmeta sociologije te njegove rođачke veze sa filozofijom, kulturologijom, antropologijom itd. Poglavlje kulture daje novo viđenje problema ponašanja kao jednog od načina postojanja u svetu. Samo analiza promene formi bez proučavanja bogatog sadržaja kao uzroka tih promena ne može biti dovoljna osnova za validnost socioloških argumenata (Аринин, 2014: 11). Vraćajući se na pitanje o specifičnosti religijskog fenomena, može se reći da identifikacija funkcionisanja religijske ideje sa velikom verovatnoćom omogućava otkrivanje uzročnog dejstva višedimenzionalnih društvenih odnosa kao i uzroka pojave sociokulturne i duhovne redukcije koje imaju svoje mesto u dinamici sveukupnih vrednosnih predstava društva.

Religiozno-kulturni aspekt regionalne sociologije religije otkriva pomenuti veberovski problem shvatanja društvenog delanja i ponašanja preko kategorije smisla, koja uopštava sposobnost pojave da bude značajna, da bude vrednost ili procena itd., to jest da bude osnova odnosa prema tim vrednostima. No problem smisla delanja zahteva razmatranje problema izbora koji je rezultat motivacija. Upravo izborom preko motivacija svetonazor formira ponašanje čoveka: tačnije, samim tim se stvara sistematična uzročna ukupnost delanja koje je onda moguće uočiti, fiksirati, analizirati, uopštiti i interpretirati. Ovde se sada pojavljuju novi problemi koji vode prema fenomenu društvene rutine sakrivene izborom i društvenom entropijom. Društvena entropija, utvrđujući negativnu dinamiku društvenog sveta u konceptualnom delu njegovih ideja, vrednosti, normi i značenja, aktuelna je ne samo na planu motivacija (mada baš tu može biti svejevrstan izazov zato što pogađa intimnu oblast problema izbora uopšte, bez obzira na determinaciju ovakvog ili onokvog izbora) i formiranja predmeta ljudskog ponašanja (ukoliko je prioritet izbora uslovljen složenom kombinacijom pretpostavki) nego i stvarnim delanjem. Ovo je najtešnje povezano sa entropijom: opasnošću kidanja smislenih veza između delanja i vrednosnih značenja što može dovesti do situacije da se ne radi o delanju kao socijalnom činu već da je delanje reducirano na nivo realizacije bioloških potreba (Lem, 2007). Postavlja se onda pitanje o neophodnosti duhovno-vrednosnog elementa za mnogobrojna subjektivna značenja i posledično o uvođenju u naučnu upotrebu termina kao što su „čovek“, „pojedinač“, „individualnost“ i „ličnost“. Istraživanje, analiza i tipologija motiva daće jasnije određenje refleksivnog, individualnog i ličnog ponašanja i dozvolice objašnjenje složene panorame potreba, fiksacija struktura koje ne iscrpljuju zadatak bilo koje sociološke discipline. Međutim uzajamnost takvih pojmova kao što su „vrednost“, „potreba“, „motivacija“, „izbor“ i „delanje“ interesantne su za realnost pomenutih pojmova i njihovih korelacija kao i za situaciju dominiranja i čak „apsorpcije“ jedne pojave od strane druge.

U religijsko-kulturnom kontekstu pojavljuje se i problem konstrukcije stvarnosti sakralnog sveta u socijalnom okruženju, ontološkog statusa ove stvarnosti kao i spoljašnjeg izvođenja značenja njenih simbola. Jedan od prioritarnih zadataka savremene sociologije religije jeste pretenzija da ne bude samo teorijska nego da rešava empirijske, praktične probleme u čemu može da uspe samo rešavanjem određenih moralnih pitanja. Koristeći različite metode proučavanja religijsko-duhovnih fenomena (istorijske, kros-kulturne, statističke, analizu sadržaja, posmatranje, ankete) u određenim situacijama poželjni su i indirektni podaci u stvaranju sociološke iskustvene evidencije (Григорьева, 2013). Duboko sondiranje intimnog svetoznora ispitanika treba da bude opravdano ciljevima istraživanja kojima se pretenduje na visok nivo naučnosti. U svakom slučaju, sociologija religije ima posla sa jednom večnom vrednošću – svetoznorem i zato narušavanje etičkih principa mora da bude predupređeno: kako u iskustvenim istraživanjima (obrazloženjem i harmonizacijom metoda i metodike istraživanja) tako i u teorijskim razmatranjima, usvajanjem etičkog kodeksa so-

ciologa koji se bave ovom problematikom. Jedan od poželjnih puteva saglasnosti u moralnih pitanjima može da bude simbioza kvalitativnih i kvantitativnih metoda. No, samim tim, treba priznati da ako i moralna pitanja u sociologiji religiji mogu biti rešena, to univerzalno rešenje nije dostinuto. To je jedna od uočljivih demonstracija deklarisanog prava i sposobnosti sociologije da objasni ljudsko ponašanje, čije je shvatanje u našoj nauci u značajnom stepenu hipotetično.

Opšti cilj savremene sociologije religije jeste otkrivanje, opisivanje i objašnjenje uzajamne veze svetonazaora i ponašanja u novim uslovima života, otkrivanje uslovljenosti društvenog delanja religijskim i duhovnim vrednostima što danas znači opisivanje sociokulturnih karakteristika i socio-religijskih specifičnosti ove uzajmne veze. Ostvarenju ovog cilja doprinosi i jedna od funkcija sociološkog mišljenja – modelirajuća funkcija. Ova funkcija, koja predstavlja „vezivnu zonu“ između teorijskog i iskustvenog znanja, omogućava stvaranje modela određenih uzajamnih veza svetonazorno-religijsko-kulturnog prostora u njihovoj ekstrapolaciji realnih, konkretnih situacija te potonjem „raspakivanju“ njihovih značenja. Radi se o hipotetičkom modeliranju, tj. ne prosto i o nužnosti postavljanja hipoteza u istraživanju nego o postavci principa hipoteza – modela sposobnih ne samo da strukturiraju veze nego i da prognoziraju njihovu dinamiku (nastanak, promene, razvoj).

Modelirajuća funkcija sociologije, sa druge strane, neodvojiva je od njene refleksivne funkcije (Гидденс, 2011). Refleksivna funkcija doprinosi izgradnji sociologije religije kao nauke – refleksija je njen neophodi unutrašnji element i može se posmatrati i kao samospoznaja, samorazumevanje i kao apstrahovanje od sopstvenog razvitka u cilju podrške adekvatnosti stvarnih procesa (Лебедев, 2014). Ova refleksija je latentni cilj sociologije religije, posebno trenutne etape njenog razvoja; neophodna je i poželjna njena konstanta. Vraćajući se na pitanje o moralnosti sociologije religije, treba pojasniti da je razrešenje problema ljudskog ponašanja povezano, mimo ustanovljenih trajnih interdisciplinarnih veza sociologije sa drugim društvenim naukama, i sa usponom prema globalnijem problemskom nivou pitanja koja se tiču etike nauke, kao i da potraga za „svetonazornim genom“ ponašanja ličnosti ne može biti distancirana od traganja za kriterijumima istinitosti naučnog saznanja. Naučnost i istinitost konkretnih teorijskih postavki mogu se kardinalno razilaziti. Zbog toga, govoreći o ciljevima sociologije religije, ne treba zaboraviti da dostignuće ovih ciljeva treba da bude u pokušaju objašnjenja samo jednog iz beskonačne raznovrsnosti načina na koji se ličnost ponaša.

L i t e r a t u r a

Аринин Е.И. (2014) „Термин 'верующий': лексема, социологические факты и парадоксы интерпретации“, *Социология религии в обществе Позднего Модерна: материалы Четвёртой Международной научной конференции*, НИУ «БелГУ», 14 сентября 2014 г. / отв. ред. С.Д. Лебедев. – Белгород : ИД «Белгород», 2014. С. 27-37.

- Beyer P. (2003) „De-Centring Religious Singularity. The Globalization of Christianity as a Case in Point“, *Numen*, № 50.
- Davie G. (2014) „Thinking Sociologically about Religion in the Modern World: a European View“, *Социология религии в обществе Позднего Модерна: материалы Четвёртой Международной научной конференции*, НИУ «БелГУ», 14 сентября 2014 г. / odg. urednik S. D. Lebedev – Белгород : ИД „Белгород“, str. 9-11.
- Дубин Б. В. (2007) *Жить в России на рубеже столетий. Социологические очерки и разработки*, Москва, Прогресс – Традиция.
- Дятченко Л. Я., Лебедев С.Д., Сухоруков В.В. (2012) „Религия и социально-технологическая культура менеджера: качественная и количественная взаимосвязь“, *Ученые записки Забайкальского государственного гуманитарно-педагогического университета им. Н. Г. Чернышевского № 4 (45)*, 2012, серия „Философия, культурология, социология, социальная работа“. С. 84-89.
- Гидденс Э. (2011) *Последствия современности*, Москва.: Издательская и консалтинговая группа „Праксис“, 352 с.
- Григорьева Л. И. (2013) „Социолог религии: органический инсайдер в статусе профессионального аутсайдера. К вопросу о профессиональной компетенции и вероятностной ангажированности“, *Социология религии в обществе Позднего Модерна (памяти Ю.Ю. Синелиной) : материалы Третьей Международной научной конференции*, НИУ «БелГУ», 13 сентября 2013 г. / отв. ред. С.Д. Лебедев. – Белгород : ИД «Белгород», С. 87-97.
- Knoblauch H. (2011) „Culture and Religion in Turbulent Times – Secularization and the Transformation of Religion“, *The 10th Conference of the ESA „Social Relations in Turbulent Times“*. Geneva, 7-10 September, 2011. P. 39-40.
- Каргина И. Г. (2014) *Социологические рефлексии современного религиозного плюрализма*, Монография, Москва, МГИМО – Университет.
- Костылев П. Н. К (2014) „Критике базовых понятий социологии религии: ’Религиозность’“, *Социология религии в обществе Позднего Модерна: материалы Четвёртой Международной научной конференции*, НИУ «БелГУ», 14 сентября 2014 г. / отв. ред. С.Д. Лебедев. – Белгород : ИД «Белгород», С. 63-68.
- Крупкин П. Л., Лебедев С.Д. (2013) „К сакральным основаниям локальных идентичностей в современной России: опыт структурного анализа“, *Социологический журнал*, № 4., С. 35-48.
- Лебедев С. Д., Бахарев В. В. (2009) „Религиозная культура в светском образовании (региональный аспект)“ *Научные ведомости БелГУ. Философия. Социология. Право*. № 1, С. 117-126.
- Лебедев С. Д. (2014) „К проблеме дефрагментации сознания: системность рефлексии versus интеллектуальная маргинализация“, *Интеллектуальная маргинализация молодёжи как феномен общества потребления XXI века: материалы Всерос. Науч.-практ. конф.*, (Белгород, 26-30 мая 2014 г.) / отв. ред. д. социол. н., проф. И.С. Шаповалова. – Белгород: ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», С. 50-57.
- Лем С. (2007) *Философия случая*, Монография, Москва, АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ.
- Лопаткин Р. А. (2004) „Социологическая интерпретация понятия ’религиозная ситуация’“, *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*, Информа-

- мационно-аналитический бюллетень.– Москва: Изд-во РАГС, № 1–2 (33-34), С. 79-89.
- Пруцкова Е. В. (2012) „Операционализация понятия 'религиозность' в эмпирических исследованиях исследованиях“, *Государство, религия, Церковь в России и за рубежом*, №2., С. 268-293.
- Розати М. (2014) „Постсекулярные современности: социологическое прочтение“, *Государство, религия, Церковь в России и за рубежом*, №1., С. 272-293.
- Smith-Lovin L. (2007) „Strength of Weak Identities: Social Structural Sources of Self, Situation and Emotional Experience“, *Social psychol. quart.* – Oxford, 2007. – Vol. 70, № 2. – P. 106-124.
- Смирнов М. Ю. (2012) „Социология религии как предмет научной самоидентификации“, *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. 2012. Т. 13. № 3. С. 7-16.
- Тощенко Ж.Т. (2008) „Парадоксальный человек“, Монография. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008.